

შეთხვან მაზაშვილი, ნანა ცხვედაძე

დიმიტრი უჩხაძის განკუთრების ინსტიტუტი
იღიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ეპოსისტების აარადოქსები მარგინალობის რისკის მქონე მოზარდების სკოლასთან დაკავშირებული შიშსა და შვრივაში

საპარაკო სიტყვები: ფინანსთა მარგინალობის რისკის მქონე მოზარდების სკოლასთან დაკავშირებული შიშსა და შვრივაში

1. საპიტიოს დასმის თეორიული რანამდგრები და ამტუალობა

დღეს, სოციალური კატაკლიზმებით ადსავსე პერიოდში, ჭარბი ინფორმაციის, მზარდი ძალადობის, მშობლების უკიდურესი მოუცლელობის, ოჯახური ტრადიციების რდევების პირობებში მოზარდი თაობის ფსიქიკური ჯანმრთელობის¹ უზრუნველყოფა მნიშვნელოვან პრობლემად გვივლინება. აღნიშნული რეალობა პრობლემის კვლევისა და მის დაძლევაზე ორიენტირებული შრომების აქტუალობას განაპირობებს. მრავალი კვლევა, რომელიც მოზარდთა ფსიქიკური ჯანმრთელობის სპეციფიკური მდგრმარეობის ანალიზს და მასთან დაკავშირებული რთული პრობლემატიკის შესწავლას ეთმობა [3][4][5][20][28][34][35], ხაზს უსვამს საკითხის მულტიფაქტორული ბუნებით განპირობებულ სირთულეს და პროცესის წინააღმდეგობრივ ხასიათს. ამ თავისებურებიდან გამომდინარე, პრობლემის დასაძლევად უპირატესობას პრევენციაზე ორიენტირებულ ჩარევით სტრატეგიებს ანიჭებენ. მაგალითად, პრაქტიკა აჩვენებს, რომ მოზარდთან ფსიქიკური ჯანმრთელობის ერთერთი ინდიკატორის – ადაპტური ქცევითი მოდელების ჩამოყალიბება უფრო ადვილია, ვიდრე უკვე ფორმირებული არაადაპტური ქცევის მოდელების რეკონსტრუქცია ან მათი შეცვლა-ჩანაცვლება.

ფსიქიკური ჯანმრთელობისადმი პრევენციული მიღებისას იცვლება კვლევის პრიორიტეტებიც. კერძოდ, ფოკუსში ექცევა ფსიქიკური ჯანმრთელობაზე გავლენის მქონე რისკების შეფასებისა და იმ ფსიქიკური ძალების და რესურსების გამოვლენა, რომელთა მიზანმიმართული მართვა შესაძლებელს გახდის არსებული რისკების დაძლევას ან მათ მინიმალიზაციას. პრიორიტეტები, თავის მხრივ, განაპირობებს პრევენციაზე მიმართული კვლევების სისტემურ ხასიათს და იმ თეორიების აქტუალობას, რომლებიც ინდივიდის საცუთარ გარემოსთან ერთობლიობაში განიხილავს. წინამდებარე შრომაში წარმოდგენილი მოზარდის ფსიქიკურ ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული რისკების კვლევას მეთოდოლოგიურ საფუძვლად სწორედ ამ

¹ ფსიქიკური ჯანმრთელობის ცნება, თანამედროვე გაგებით, ფსიქიკური აშლილობის არქინის ექვივალენტი არ არის. ფსიქიკური ჯანმრთელობა საქუთარი თავის ისეთი საშუალებით გამოხატვას ნიშავს, რომელიც თვით ინდივიდს და მის გარშემო მყოფებს კმაყოფილებას ანიჭებს. ფსიქიკური ჯანმრთელობა გადაწყვეტილებების მიღებისა და მათზე პასუხისმგების უნარს უკავშირდება.

ბოლო დროის ადამიანისა და საზოგადოების ჯანმრთელობასთან დაკავშირებულ პროფესიულ ლიტერატურაში სულ უფრო ხშირად ვხვდებით ფსიქიკურ ჯანმრთელობასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ სამუშაო ტერმინს „ფსიქოლოგიური კეთილდღეობა“ (Well being). ამ ტერმინი ისეთი ფენომენი მოიაზრება, რომელიც გარემო ან შიდა ფიზიოლოგიური ფაქტორების ზემოქმედებისგან ადამიანს, მის ერთიან ემოციურ, ინტელექტუალურ და სულიერ მდგრმარეობის გარკვეულ დამტკიცებლობას ანიჭებს (5)[27][28]. ამგვარი დამტკიცებლობის მაგალითად შეიძლება გამოყენების თუნდაც ადამიანის მუქ შინაგანი წინასწორობის შენარჩუნება მისთვის მნიშვნელოვან რომელიმე სფეროში განცდილი მარცის მოუხვდავად.

ტიპის ცნებები დავუდეთ. კერძოდ, ბრონფენბრენერის განვითარების ეკოლოგიური სისტემების კონცეპტი და უზნაძის ასაკობრივი გარემოსა და ფუნქციონიბის ტენდენციის ცნებები.

ამერიკელი ფსიქოლოგის, ბრონფენბრენერის ეკოლოგიური სისტემების მოდელი სადღეისოდ ადამიანის განვითარების ერთერთ ყველაზე გავლენიან მოდელად არის აღიარებული. აგტორის მიხედვით ადამიანის განვითარება დინამიური, ორი მიმართულებით რეციპროცესულად მიმდინარე პროცესია. განვითარებადი ინდივიდი ჩართულია მრავალდონიან იერარქიულ გარემოში, სადაც მასზე ზემოქმედი გავლენები მომდინარეობს არამხოლოდ უშუალოდ მისი გარემომცველი შრიდან (მიკრო და მეზო სისტემები), არამედ შედარებით ფართო ენდო და მაკროგარემოდან (ცხოვრებისეული დირებულებები და იმ კულტურის კანონები და ტრადიციები, რომელშიც ამ ინდივიდს უხდება განვითარება). ბრონფენბრენერის მიხედვით განვითარების ეკოლოგიური გარემო ოთხი ერთი მეორეში მოთავსებული სისტემისაგან შედგება, რომლებიც გავლენათა მრავალმხრივი უცუკავშირებით არის წარმოდგენილი. ამ გავლენებიდან ავტორი ყველაზე უფრო დიდ როლს მაკროსისტემის დონეს ანიჭებს, რადგან, მისი აზრით, სწორედ ეს დონეა აღჭურვილი უნარით გავლენა მოახდინოს ყველა სხვა დონეზე და, შესაბამისად, გავლლენები ქვემდებარე დონეებიდანაც მიიღის [17].

თუ ბრონფენბრენერის მოდელში სოციალური გარემოს სტრუქტურაა აქცენტირებული, დ. უზნაძის და მისი სკოლის წარმომადგენელთა ნაშრომებში განსაკუთრებული ურადღება მსგავს სტრუქტურირებულ სოციალურ გარემოში მოზარდის განვითარების მქანიზმთა შესწავლასა და ახსნას ეთმობა [8];[9];[10]. დ. უზნაძის ასკობრივი გარემოს ცნება ე.წ. „კოინციდენციის“ პრინციპზეა დაფუძნებული. უზნაძე მიიჩნევდა, რომ როცა საუბარი აქტივობისა და განვითარების პროცესების შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების ურთიერთქმედებას ეხება, აუცილებელია მხედველობაში ვიქონიოთ მათი თავდაპირველი, არსებითი და დაუნაწევრებელი ერთიანობა ე.წ. კოინციდენცია: ინდივიდის ყოველგვარი ფსიქიკური ფუნქცია იმთავითვე მოიცავს, გულისხმობს გარემოში არსებულ რაიმე მოვლენას ან გამდიზიანებელს. მაგალითად, მოთხოვნილება მის დამაკმაყოფილებელ საგანს გულისხმობს, შეგრძნების ორგანო სათანადო გამდიზიანებელს და ა.შ. მოზარდის შინაგანი სისტემების (როგორც ფსიქოსოციალური, ისე პიროვნული) ორგანიზაცია გარეგანი პირობების თავისებურებებთან მიმართებაში განიხილება, ხოლო განვითარება ამ კავშირების საფუძველზე მიმდინარე პროცესების რეალიზაციის სახით არის წარმოადგენილი [10]. განვითარების ამ მოდელის მიხედვით ბავშვები დაბადებიდან ის გამდიზიანებლები იწყებს მოქმედებას, რომლებიც მოცემულ სოციალურ გარემოში მიღებული აღზრდის წესით შეირჩევა. ეს შერჩევა ხანგრძლივი მორგების შედეგად ყალიბდება და სწორედ იმ შინაგანი ძალებისა და ფუნქციების აქტუალიზაციას იწვევს, რომლებიც არსებულ სოციალურ გარემოში აღიარებულია როგორც მნიშვნელოვანი. სხვა სიტყვებით, ბავშვს პოტენციური სახით მოცემულ ძალთა და თვისებათა ფართო რეპერტუარიდან, უპირატესად ისინი უვითარდება, რომლებიც სააღმზრდელო სისტემაში სოციალური გარემოს, ზოგადად კულტურის მიერ შეირჩევა.

განვითარების „გარეგანი და შინაგანი, თანდაყოლილი და შეძენილი“ ფაქტორების ერთიანობის, აგრეთვე, განვითარების პროცესში მათი ურთიერთქმედების თავისებურება, მნიშვნელობა და დინამიკა შ. შხარტიშვილის შრომებშია გაშლილია [8][9]. მისი თქმით, როცა რომელიმე შინაგანი შესაძლებლობა იწყებს განვითარებას, მისგან წარმოიქმნება ფუნქციონის მოთხოვნილება, რომელიც ერთბაშად ვერ ახერხებს ახალი სიტუაციის შესატყისი ორგანიზაციის მიღებას და ისეთი განწყობა აღმოცენდება, რომელშიც ქვევის სიტუაცია და ქვევის შინაგანი შესაძლებლობანი ერთმანეთთან წინააღმდეგობაში მოდიან. ასეთი განწყობის მიერ ნაწარმოები ქვევის აქტები მიზანს ვერ აღწევს და ფუნქციონის მოთხოვნილებასაც ვერ აკმაყოფილებს. ამ

მიზეზის გამო „მოთხოვნილება აქტიობის იმპულსს უშვებს კიდევ და კიდევ და სიტუაციას უფრო გარევევით ასახავს განწყობაში და ბოლოს, იგი იდებს მოცემული სიტუაციის შესატყვისს სტრუქტურას. შედაგადად, ინდივიდი ამ სიტუაციის დონემდე ვითარდება და წინააღმდეგობაც იხსნება მასა და გარესინამდვილეს შორის, რის საფუძველზეც შესატყვის სიტუაციაში სათანადო ქცევის განწყობა იწყებს აღმოცენებას” [8, გვ.47]. ამრიგად, განვითარება ასაკობრივი გარემოს ცნების მიხედვით განწყობათა ისეთი სისტემის ფორმირებას ნიშნავს, რომელიც ინდივიდს საშუალებას აძლევს ადეკვატურად ასახოს და საკუთარი მოთხოვნილებები და საკუთარი ეფოსისტემის მიერ მის მიმართ წაყენებული მოთხოვნები თავსებადი გახადოს.

რომ დაგუბრუნდეთ მოზარდის ფსიქიკური ჯანმრთველობის საკითხს, განვითარების განხილული მოდელების თვალთახედვით ეკოსისტემასთან ინდივიდის ოპტიმალური თანაარსებობისთვის საჭირო განწყობათა ფორმირებისთვის ყველაზე მაღალ რისკ-ასაკად პუბერტატის პირველი პერიოდი უნდა გამოვყოთ ამ ასაკისთვის დამახასიათებელი მოთხოვნილებათა სისტემის გართულებისა და სხვა შინაგან ახალწარმონაქმნითა სიჭარბის გამო. ეს ახალწარმონაქმნები კი ძირითადად სამ კატეგორიად შეიძლება დავაჯგუფოთ:

ა) სხეულებრივ-ფიზიოლოგიური (ჰორმონალური) სფეროს რევოლუციური ცვლილებები და შემეცნების სფეროში მიმდინარე გარდაქმნები (აბსტრაქტული აზროვნება), რაც ახალ განცდათა სიჭარბეში ვლინდება.

ბ) პიროვნულ-დირექტულებით დონეზე გაწეული ინტენსიური მუშაობა. ერიკ ერიქსონის ოქმით, აღნიშნული გამოწვეულია ამ ასაკში მიმდინარე ეგო-იდენტურობის ინტეგრაცით. ავტორის თანახმად, გარდამავლობის ასაკში ეგო იდენტურობის ინტეგრაცია უფრო მეტია ვიდრე ბავშვობის იდენტიფიკაციების ჯამი, შესაბამისად ეს პროცესი ბავშვობის ასაკთან შედარებით მოზარდისგან ობიექტურად მეტ ძალისხმევას ითხოვს [18][19].

გ) მოზარდის გაზრდილ მგრძნობელობას სოციო-კულტურული გავლენის მიმართ. მოზარდის პიროვნების ფორმირებაზე საზოგადოების ინსტიტუტების გავლენის მნიშვნელობას ბევრი კლასიკური კვლევა უსვამს ხაზს. ლ.ს. ვიგორტსკი მაგალითად, მოზარდობის პერიოდს როგორც კულტურულ წარმონაქმნების განიხილავდა. მისი აზრით, მოზარდობის ასაკის დინამიკის ხასიათი და ხანგრძლივობა შესაბმელებად ცვალებადობს საზოგადოების განვითარების დონის მიხედვით [4].

ამრიგად, გამოდის, რომ როგორ მოერგება ადამიანი ასაკობრივად სპეციფიურ ფსიქო-ფიზიოლოგიურ ახალწარმონაქმნებს (შინაგან შესაძლებლობებს), როგორ ჩამოაყალიბებს საკუთარ იდენტობას და უზრუნველყოფს საკუთარ ფსიქიკურ ჯანმრთელობას განხილულ ასაკობრივ პერიოდში, არსებითად, სწორედ მისი ეკოლოგიური სივრცის მაკრო დონის – სოციო-კულტურული ვითარებითა და საზოგადოებრივი შეხედულებებით არის განსაზღვრული.

წინამდებარე ნაშრომში მიზნად დავისახეთ ფართო სოციო-კულტურული კონტექსტში არსებული ფსიქიკური ჯანმრთელობის რისკების შეფასება საქართველოში მცხოვრები მოზარდების სპეციფიკური ჯგუფებისთვის, კერძოდ, მარგინალობის რისკის მქონე და ამ რისკის არმქონე მოზარდებში.

კვლევის არჩეულ ფოკუსთან დაკავშირებით ეკოსისტემის, კერძოდ, მისი მაკრო შრის პერსპექტივით გააზრებული ქართული სინამდვილიდან გამოვყავით ეთნიკური ნიშნით განსხვავებულობა (ეთნიკური უმცირესობა) და ლტოლებილობის აქტუალური სოციალური სტატუსი. ამ ფაქტორების მარგინალობის რისკად შეფასება ქართული სინამდვილის სიტუაციური ანალიზის გარდა, კვუძნება ამ ჯგუფების საყოველთაოდ ცნობილ სოციალურ-ფსიქოლოგიური მახასიათებლების სპეციფიურობას [5][7][21][29][32][35].

პიროვნებისა და სოციალური ფსიქოლოგიდან ცნობილია, რომ ადამიანს ინდივიდუალურობის განცდა აქვს. სხვა სიტყვებით, გრძნობა იმისა, რომ საკუთარი იდენტობა მას სხვა ადამიანებისგან განასხვავებს. ქულის (1864-1929) სარკული „მე”-ს იდეის თანახმად, ინდივიდუალურობის განცდას საკუთარი თავის სხვების მეშვეობით დანახვა ქმნის. ამ დროს ადამიანი აცნობიერებს, თუ რა დამოკიდებულება აქვთ მის მიმართ და როგორ გქცევიან, რას ფიქრობენ მასზე სხვები. ამგვარად, გარშემომყოფები ასრულებენ ერთგვარი სარკის დანიშნულებას ჩვენს მიერ საკუთარი თავის შეფასებაში. ამ თვალსაზრისით მარგინალიზაციის ორივე რისკჯგუფს – ეთნიკურ უმცირესობებს და იძულებით ადგილნაცვალ პირებს ეკოლოგიური სისტემის მაკრო დონეზე განსხვავებულად ნიუანსირებული სპეციფიურობა ახასიათებს.

მრავალეთნიკურობას საქართველოში მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. სხვადასხვა ლიტერატურული წყაროების მიხედვით, მსოფლიო გამოცდილების ანალიზის თანახმად, ახალმოსულთა კულტურაში ჩართვა ეტაპობრივი პროცესია. კერძოდ ჩართულობის პირველ ეტაპს ახასიათებს ბრძოლა არსებობისთვის, ხოლო შემდგომ ეტაპზე ეს პროცესი იდებს უკეთესი საცხოვრებელი პირობებისთვის, რესპექტაბელურობისთვის ბრძოლის სახეს. სწორედ ამ ეტაპზე ყველაზე უფრო ტიპური ხდება ე.წ. მარგინალური ეთნიკური იდენტობა. ამ დროს ადამიანი ორ კულტურას შორის იმყოფება – სრულად ვერ ითვისებს ვერც ერთის და ვერც მეორის ნორმებსა და ფასეულობებს. ასეთი მარგინალები განიცდიან შიდაპიროვნულ კონფლიქტებს, თვითშეფასებასა და სხვათა შეფასებასთან დაკავშირებულ პრობლემებს, რაც მათში გარიყელობის, იზოლირებულობისა და მსხვერპლად ყოფნის განცდას იწვევს. შედეგად ისინი სშირად აგრესიულად განეწყობიან საკუთარი და/ან სხვისი ჯგუფის მიმართ [21][29][32].

რისკის მეორე ჯგუფი დევნილობი, პირველისგან განსხვავებით, საქართველოს უახლეს წარსულში გაჩნდა. დევნილობის პრობლემისადმი მიძღვნილი კვლევებიდან [7][14][35] ცნობილია, რომ დევნილი მოსახლეობისთვის გადატანილი ომის ტრავმის, სტრესული გამოცდილების და ემოციურ, კოგნიტურ და ქცევით-მოტივაციურ სფეროზე მისი გრძელვადიან ეფექტებთან ერთად („ნარჩენი” ფაქტორები) მეტად მტკიცნეულია დევნილობის სტატუსი და ამ სტატუსიდან გამომდინარე ახალი („აქტუალური”) სტრესორები. „ნარჩენი” და „აქტუალური“ სტრესორების ურთიერთებულება დევნილებში ქმნის სპეციციურ ემოციურ კლიმატს. „ომი, როგორც ფიზიკური და ფსიქიკური უსაფრთხოების რეალური მუქარა → მწვავე, სპეციფიკური ემოციური განცდები (შიში) → მოსალოდნელი და მოულოდნელი საფრთხის შიში, სიტუაციაზე კონტროლის დაკარგვით აქტივირებული უსუსურობისა და უმწეობის განცდები (სტრესი) → პოსტრამგული შფოთვა, + დევნილობის აქტუალურ სტატუსთან ასოცირებული მატერიალური, სოციალური პრობლემები (აქტუალური სტრესორები) ბუნდოვანი მომავლის მტანჯველი განცდები (აქტუალურ სტრესორებთან არაეფექტურად გამკლავების შემთხვევებში) → მე-ს იდენტობების რღვევით გამოწვეული ფსიქოლოგიური კრიზისი, მარგინალიზაცია → დეპრესია, ფსიქო-სომატური დარღვევები, მე-ს დევალგაცია/გაუფასურება → დევნილთა ფსიქიკური სტატუსის ფორმირება”[14], რაც გავრცელებულებული აღწერის მიხედვით, აგრეთვე „ხასიათდება ...სხვებისგან განსხვავებულობის განცდის, იზოლირებულობის, გარიყელობისა და მსხვერპლობის ანუ ვიქტიმურობის განცდით” და დევნილებში „... აყალიბებს ეწ. „მტრის ხატს”, ომში დამარცხებულობის სინდრომს, უჩენს დიდი ქალაქის სტრესს”[7].

ამ ორი ჯგუფის პიროვნულ-ფსიქოლოგიური სტატუსის არასასურველი მიმართულებით განვითარების ზემოთაღწერილი შესაძლებლობა აჩვენებს, რომ იძულებით ადგილნაცვალ პირთა და ეთნიკური უმცირესობების პრობლემათა განსხვავებული წარმომშობი მიზეზების მიუხედავად, ეს

ორი ჯგუფი ნიშანდობლივ მსგავს მახასიათებელს ავლენს. კერძოდ, ეს მსგავსება პრობლემათა მეზო სისტემიდან წარმომავლობაა, რომლის კვალი ადამიანის ეკო სისტემის ქვედა, მიკრო შრემდე აღწევს და, სავარაუდოდ, ყველაზე თვალსაჩინოდ მეზო სისტემაში (მიკრო სისტემათა დამაპავშირებელ შრეში) უნდა გამოვლინდეს, ანუ იმ სივრცეში, სადაც ფუნქციობის ტენდენციათა ადეპვატურ განწყობებად ჩამოყალიბების პროცესი მიმდინარეობს.

წინა პუბლიკული პერიოდის მოზარდის ეკო სისტემაში ინსტიტუციონალიზებული მეზოსისტემა არის სკოლა. ტრადიციულად, სკოლა ის ადგილია, სადაც მოზარდი თაობის სწავლა-აღზრდის მიზნით საზოგადოებრივი ოესურსებისა და ძალების კონსლიდაცია ხდება. აღნიშნული მიზანი მოსწავლის პიროვნების განვითარებასა და პოზიტიური იდენტობის ფორმირებაზე ზრუნვას აუცილებლად გულისხმობს. საგანმანათლებლო მიზნების ეს ფოკუსი მეტად კომპლექსურია და ამდენად, მასზე პასუხისმგებლობის აღება დიდი გამოწვევაა როგორც პედაგოგიური ზემოქმედების თვალსაზრისით, ისე საზოგადოდ, სასკოლო კულტურისთვის. ფაქტობრივად, სკოლა როგორც მეზო სისტემა კრიბავს ოჯახის მიერო და სახელმწიფო მოწყობის მაკრო სისტემიდან მომდინარე სტიმულებს და სწავლა-სწავლების, მოსწავლისთვის დაძაბულ, მიღწევაზე ორიენტირებულ სიტუაციაში მათ ფოკუსირებას ახდენს. სკოლის სისტემისა და მიზნების კომპლექსურობიდან გამომდინარე, ხშირ შემთხვევაში, საგანმანათლებლო ზემოქმედება განხორციელებული გავლენის იგუზური არ არის. ამიტომ დისკურსი, რომელიც მოსწავლეს ექმნება სასკოლო გარემოსა და მასში მიმდინარე პროცესების თუ მასთან დაკავშირებულ პირთა მიმართ ყველაზე სენსიტური და ამავდროულად ვალიდური მაჩვენებელია მოზარდის მთლიანი ეკოსისტემის პრობლემებისა თუ მიღწევების შესაფასებლად.

ნათქვამიდან გამომდინარე, მოზარდის ფსიქიური ჯანმრთელობის რისკების შეფასებისა და პროგნოზის ერთერთ შესაძლებლობად ან ხერხად მივიჩნევთ მაკროგარემოს გავლენაში მოქცეული სასკოლო მეზოსისტემის დისკურსის ანალიზს. იმ კონკრეტული განწყობებს/ატიტუდებსა თუ აფექტურ-კოგნიტურ სტრუქტურებში ასახულსა და განიშნებულ სკოლის ვითარებას, რომელსაც ექსპერიმენტაციისა და მოსწავლის პროექციული დისკურსი გამოავლენს.

ემოცია არაერთ თეორიულ მიმდინარეობაში განიხილება, როგორც გარემოს აქტივატორთა სუბიექტური მნიშვნელობების ცნობიერებაში ასახვის შედეგი ან პირველი რეაქცია. მაგალითად, უზნაძის მიერ ემოცია განმარტებულია, როგორც „პირველადი განწყობის ასახვა ცნობიერებაში“ და, წარმოადგენს „სუბიექტური მდგომარეობის (ისეთ) განცდას, რომელიც ამავე დროს ობიექტური ვითარების, როგორც თავისი მიზეზის ან საგნის, განცდასაც გულისხმობს; მე მეშინია რისიმე, გაჯავრებული ვარ უთუოდ რაიმეზე, მიყვარს ან მძულს უსათუოდ ვინმე და სხვა“ [11;12]. (აგრეთვა, Izard, Leeper, Mowrer, Rapaport, Sehachter, Tomkins.). ამიტომ კვლევის საგნად მარგინალობის რისკის მქონე და ამ რისკის არმქონე მოზარდთა ემოციებში ასახული მნიშვნელობების მხგავსება-განსხვავებების დადგენა და გამოვლენა ვაქციეთ. ხოლო იმის გათვალისწინებით, რომ ფსიქიური ჯანმრთელობის ბაზისური პირობა ფსიქოლოგიური და ფიზიკური უსაფრთხოების განცდაა, სხვადასხვა ემოციურ-მოტივაციური მდგომარეობებიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობა შიშის საბაზო ემოციას და შფოთვის კომპლექსს, როგორც რეალურ (ან მოსალოდნელ) საფრთხეზე პასუხისმგებელ რეაქციას ან სიგნალს მივანიჭეთ.

შიშის პირველადი ფუნქცია მოტივაციაა, სპეციფიკური კოგნიტური და ქცევითი აქტების, უსაფრთხოების განმტკიცებისა და დარწმუნებულობის განცდის უზრუნველსაყოფლად [22][24][25][30][31]. შიში ცნობიერებაზე მოქმედებს და იწვევს ე.წ. „გვირაბის“ ეფექტს, რაც, თავის მხრივ, არსებითად ავიწროვებს ქცევითი სტრატეგიების არჩევანს, ამ ეფექტის მიუხდავად, თუ იგი

ძალზე ინტენსიური არ არის, ის მაინც ადაპტურ ფუნქციას ასრულებს – ზომიერი შიშის შემთხვევაში იგივე „გვირაბის“ ეფექტი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც გარემოს განუსაზღვრელობის შემცირებაზე მიმართული რეაქცია, რომელიც ინდივიდს აიძულებს, შესაძლო საფრთხეთა ასარიდებელი სტრატეგიების ძიებაზე კონცენტრირდეს. ხოლო შიშის ან შფოთვის პროსპექტული მომართულობა, მომავალის წინასწარჭებული შესაძლებელია იქცეს „მე“-ს გაძლიერების იმპულსად – მომართოს ადამიანი თვითსრულყოფისაკენ საკუთარი უმწეობის განცდის შემცირების მიზნით [22:324].

აღნიშნულის გარდა ბევრ თეორიულ სისტემაში სოციალური რეგულატორები (სუპერეგოს ფენომენები) გაგებულია როგორც სხვა ემოციებთან შიშის კომბინაციები, ხოლო შფოთვის კომპლექსი შიშისა და მოლოდინის ერთობლიობა. აქედან გამომდინარე, ითვლება, რომ ადამიანში შიშის აღმძღველი სიტუაციების ანალიზისა და ამ სიტუაციების მიმართ ადამიანის მიერ გამოვლენილი მოლოდინები ერთი მხრივ შფოთვის დინამიკის, მეორე მხრივ პიროვნული მახასიათებლების შეცნობის შესაძლებლობას იძლევა [33].

ამასთან დადავშირებით, კვლევის მიზანი შეიძლება შემდეგი ამოცანების სახით წარმოვადგინოთ: ა) ემოციის სიგნიფიკაციური ფუნქციიდან გამომდინარე – გავრცელოთ მარგინალობის რისკის მქონე და ამ რისკის არმქონე მოზარდების მეზოგარემოში არსებული შიშის აღმძღველი სიტუაციები და ამ სიტუაციების მიმართ მათი მოლოდინები, ფინქიკური ჯანმრთელობის რისკების მოძიება/შეფასების მიზნით; ბ) ემოციის მაორგანიზებელი და მამოტივირებელი ფუნქციიდან გამომდინარე – გავარცელოთ მარგინალიზაციის რისკის მქონე და არმქონე მოზარდების შიშებსა და შფოთვაში ასახული შიშის აქტივატორებისა და მათი მნიშვნელობების მსგავსება-განსხვავებება სასურველი ფსიქოლოგიური კლიმატის ფორმირებისთვის საჭირო ადაპტური რესურსებისა და ძალების გამოყლენა/მართვის მიზნით.

2. ცდისპირები, კვლევის მეთოდი და პროცედურა

კვლევა ჩატარდა 9-13 წლის 135 ცდისპირზე თბილისის ქართულ და რუსულენოვან სკოლებში და სკოლებში, სადაც დევნილი ბავშვები სწავლობენ. მიზნის შესაბამისად, საკვლევ ჯგუფებად შეირჩა მარგინალიზაციის რისკის მქონე ა) საქართველოში, კერძოდ თბილისში მცხოვრები მოზარდები, რომლებიც ეთნიკურ უმცირესობებს განეკუთვნებიან ბ) 2008 წლის აგვისტოს კომფლიქტის შემდეგ სამხრეთ ოსეთიდან იმულებით ადგილნაცვალი მოზარდები. **საკონტროლო ჯგუფად** (მარგინალიზაციის დაბალი რისკი) – გ) ძირითად საკვლევ ჯგუფში მონაწილე მოზარდების თანატოლი, თბილისში მცხოვრები ეთნიკურად ქართველი მოზარდები საშუალო ფენის სრული ოჯახებიდან.

კვლევისთვის ვალიდურ მეთოდად მივიჩნიეთ გერმანელი მკვლევარის ერიკ პუსლაინის ბაგშვთა და მოზარდთა საკოლო შიშის ტესტი – SAT (Der Schulangst-Test (SAT)) [36] და ის შედეგები, რომელიც ჩვენ მიერ იქნა მიღებული ზოგადად ამ ტესტისა და მისი ინსტრუმენტის – საკოლო სიტუაციების აღმწერი ათი ბარათის ადაპტაციისას ქართულ პოპულაციაში (იხ.[15]).

SAT თემატური აპერცეპციული ტექნიკის ნაირსახეობაა. იგი მთხოვბელსა და მსმნელის დისკურსში ავლენს მოსწავლის შიშს, როგორც ერთერთი ფუნდამენტური „მამოტივირებელი შუალედური პროცესის“ ან ცვლადის შემდეგ ასპექტებს: ა) მოსწავლის შიშის ფენომენოლოგიას - შიშის სუბიექტურ განცდისეულ კომპონენტს; ბ) შიშის და შფოთვის სომატურ და ფიზიოლოგიურ კომპონენტს; გ) მოსწავლის შიშის როგორც ბუნებრივ, ისე სუბიექტურ აქტივატორებს; დ) შფოთვის და შიშის კაუზალურ მიმართებებს კოგნიტურ და მოტივაციურ-ქცევით მიღრეკილებებთან; ე)

წარმატების მომთხოვნ სიტუაციებზე მოსწავლის რეაგირების დომინანტურ ტენდენციებს და ქცევით სტრატეგიებს.

SAT- ის შემთხვევაში ინდივიდი-გარემოს მრავალმხრივი ურთიერთობა შემოფარგლულია მოსწავლე-სკოლის მიმართებით, ხოლო მოსწავლის შიშები, როგორც მისი ფუნდამენტური მოტივაციური მდგომარეობა, ამ ურთიერთობათა პროცესში შეისწავლება, ეს ქმნის ოპტიმალურ პირობას წინამდებარე კვლევის ძირითადი ორი ჯგუფის შესადარებლად საკონტროლო ჯგუფთან ადაპტაცია-დეზაპტაციის თავისებურებათა თვალსაზრისით. გარდა ამისა, მეთოდი კვლევის ამოცანისთვის სანდობის პირობებს ქმნის რადგან, ის მოზარდის ცხოვრების მიმდინარე ეტაპისთვის დამახასიათებელი ქცევის წამყვან ფორმასთან (სწავლა) და მის შესატყვის ასაკობრივ გარემოსთან (სკოლა) დაკავშირებით არის მიზანშეწონილი. სკოლა მოზარდის წამყვანი ქცევის – სწავლა – სწავლების რეალიზაციის გარემოა. ამ თვალსაზრისით ჩვენი სამივე ჯგუფი ჰომოგენურად შეძლება მივიჩნიოთ.

კვლევის მეთოდი ოპტიმალურ პირობებს ქმნის კვლევის მეთოდოლოგიისთვისაც, რადგან SAT ის მეთოდია, რომელშიც სისტემატიზებული და ინტეგრირებულია როგორც შიშის კონსტრუქტის შესახებ ფსიქოლოგიაში არსებული დომინანტური თეორიული ხედვები და ორიენტირები, ისე შიშის კვლევის განსხვავებული ტექნიკები. შიშის სპეციფიკური ემოციური მდგომარეობისადმი SAT-ის ასეთი სისტემური მიღებით შესაძლებელია, ერთდროულად შეისწავლებოდეს მისი გამოვლინების როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისებრი ასპექტით [15]. ამით მეთოდი მნიშვნელოვნად განსხვავდება როგორც ტრადიციული TAT მეთოდიკებისგან ისე შიშის კვლევის რაოდენობრივი ტექნიკებისგან (შედარებისთვის იხ. [26][36]). ეს მკვლევარსაც საჭალებას აძლევს SAT-ით მოპოვებული მასალის განზოგადებისას თავისუფალი იყოს ამა თუ იმ თეორიული დოგმებისგან [15,§4].

მეთოდის მიხედვით, სასწავლო აქტივობასთან დაკავშირებით მოსწავლეში აქტივირებული შიშის ემოციური მდგომარეობა განიხილება, როგორც ხუთ განზომილებად დიფერენცირებული შიშის კონსტრუქტი:

EB – შიშის ფენომენოლოგიური ასპექტი: ეს სკალა ზომავს შიშის ემოციის ლაბილობას და აერთიანებს ისეთ გრძნობად-ემოციურ მდგომარეობებს როგორიც არის: სიძულვილის და ზიზდის გრძნობა; უსაგნო საშინელება (შფოთვა); ღრმად გამჯდარი მოუსვენრობა; შინაგანი მდელვარება (გადიზიანება); უსიამოვნო დაძაბულობა; აგრეთვე, სხვა ადამიანის ემოციების გამდაფრებული აღქმა.

KZ – შიშის სხეულებრივი ნიშნების ასპექტი: შიშს გარკვეული სხეულებრივი გამოვლინებები ახასიათებს: გახშირებული გულის მუშაობა და პულსის სიხშირე; გულისცემა, კანკალი, სისხლის წნევის მომატება, პულსის აჩქარება; შესამჩნევად მომატებული გარეგნული დაბატულობა; მუსკულატურის კრუნჩხვა და მოდუნება, კანის მაღალი “გამტარუნარიანობა”; კანის ახორკვლა, დაბურტვების გაფერმკრთალება და გაწითლება; საჭმლის მომნელებელი და გამომყოფი სისტემების მოშლილობა: გულისრევა, პირდებინება, უმაღობა, კუჭისა და სხეულის ტკივილი, მოშლილი შარდვა და დეფექტია.

IA – „მე“-ს გაუფასურების (დეპალვაცია) ასპექტი. ამ ასპექტში შიში გვევლინება, როგორც: არასრულფასოვნების განცდა, „მე“-ს სისუსტე და თვითდაკნინებისა და თვითდადანაშაულებისკენ თვალშისაცემი მიღრეკილება; სისუსტის, უდონობის და მძაფრი არასრულფასოვნებისადმი ტენდენცია; გაცნობიერებული და გაუცნობიერებული დანაშაულის განცდა; დაურწმუნებლობის, დაბნეულობისა და გადიზიანებულობის გრძნობა; უნდობლობის და ყოფმანის, არჩევანის გაკეთების უუნარობა და საკუთარი უმწეობის, უსუსურობის გრძნობა.

SA – სოციალური შიშის ასპექტი შიში განიცდება როგორც: სოციალური კონტაქტების დარღვევა ან შეწყვეტა, სოციალური იზოლირებულობა/ მარგინალიზაცია, სხვებისთვის არასასურველობა; განცდა იმისა, რომ რომელიმე ახლობელ პიროვნებას დაშორდება; განცდა იმისა, რომ დაეკარგება უსაფრთხოება, ნდობა და კომპრომისტირდება, განცდა იმისა, რომ ამხელენ.

ZB – სამომავლო მუქარა ან წინასწარგანჭვრეტილი საფრთხის ასპექტი. ამ ასპექტით შიშის განცდა განიხილება როგორც: მომავალში რეალური ან წარმოსახული მუქარები მტკიცნეული მოლოდინი, რომლებიც შეიცავს ტკივილს და საშიშროებას.

შიშის განზომილებათა იდენტიფიცირება ტესტში შინაარსთა ანალიზის სპეციალური კოდების დახმარებით ხდება, ხოლო იდენტიფიცირებული კომპონენტების გამოვლინების ხარისხის შესაფასებლად გამიყენება შვიდბალიანი სკალა: 0-დან (არ არის გამოხატული) 6-მდე (უჩვეულოდ ძლიერ გამოხატული).

შიშის ზემოთაღწერილ განზომილებათა გარკვევასთან ერთად SAT-ი არკვევს იმ მიზეზებს ან მიზნებს, რომლებსაც უკავშირდება აქტივირებული შიშის ემოციური მდგომარეობა (ან რომლის ნეიტრალიზაციაზეცაა მიმართული მოსწავლის შიშის რეაქცია). ეს მიზეზები SAT-ში მოსწავლის ინდივიდუალური გარემოს, სკოლისა და ოჯახიდან მომდინარე, ოთხი კატეგორიის სტრესორებად არის დაჯგუფებული:

მასწავლებლის პერსონასთან დაკავშირებული სტრესორები: მასწავლებლის კეთილგანწყობის დაკარგვა; მასწავლებლის მხრიდან დანძლვა-ძაგება; სასჯელად დაკისრებული სამუშაო; ფიზიკური დასჯა; შენიშვნა ან საყვედური.

გაკვეთილის პროცესთან დაკავშირებული სტრესორები: წარმატებაზე უარის თქმა (ინიციატივაზე უარი); საკონტროლო და ახალი დავალება; ნიშანი/შეფასება; სხვა კლასში გადასვლის შესახებ ბრძანება.

სასწავლო ჯგუფი და მისგან მომდინარე სტრესორები: თანატოლებში აღიარების დაკარგვა; მეგობრების წინაშე გამოაშკარავება და დაცინვა; გარიყვა; მეგობრის დაკარგვა; მეგობრების მხრიდან სიტყვიერი ან ფიზიკური შეურაცხყოფა.

ოჯახიდან (მშობლები დედა და მამა) მომდინარე სტრესორები: მშობლების კეთილგანწყობის ან ნდობის დაკარგვა; ოჯახის წევრების მხრიდან ლანძლვა, ჩხუბი, ძაგება; აკრძალვა; ფიზიკური დასჯა; მშობლების მხრიდან უფლების აყრა.

SAT-ის სატესტო ინსტრუმენტი სასკოლო ცხოვრების 10 სხვადასხვა ეპიზოდის დასურათებული ბარათისგან შედგება, რომლებიც ცდისპირებს გარკვეული თანმიმდევრობით მიეროდებოდათ. გაცნობისა და გასაუბრების შემდგომ ბავშვებს ევალებათ ბარათს დათვალიერება და თითოეულ ბარათზე დასურათებულ სიუჟეტზე დაყრდნობით მოთხოვნის მოეფიქრება და მოყოლა. მოთხოვნების ჩანაწერს ცდის ხელმძღვანელი ცდისპირთან შეთანხმებით იწერდა. ამრიგად, ეს მეთოდი აგებულია ცდისპირთა ნარატივებზე, რომლებიც სასკოლო ცხოვრებასთან დაკავშირებულ დისკურსებს ასახავს.

მოზარდების შემთხვევაში მიღებულმა მასალამ ჯამში შეადგინა 1350 მოთხოვნა. ისინი ტესტის სპეციალური შინაარსთა კოდების მიხედვით თვისებრივად გაანალიზდა და სტატისტიკურად დამუშავდა.

ცდის პროცედურა. ტესტის მოთხოვნების შესაბამისად, ექსპერიმენტი ტარდებოდა სკოლაში და თითოეულ ცდისპირთან ინდივიდუალურად. კვლევა განხორციელებულია ავტორების მიერ ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოყენებითი ფსიქოლოგიის მიმართულების

კურსდამთავრებულთა და დოქტორანტ თ. ფანჩულიძის დახმარებით. მოზარდების ექსპერიმენტში მონაწილეობა ნებაყოფლობითი იყო.

3. მიღებული შედეგების აღწერა და ანალიზი

მოსწავლის ნარატივი ფასდება მასში გამოყენებული ემოციის ამსახველი გამონათქვამების მიხედვით, სადაც მთავარ მასასითებლად გამოტანილია სკოლისთვის ბუნებრივ ემოციების აქტივატორებზე საპასუხო რეაქციის ტიპი და ინტენსივობა. ინტენსივობის შეფასებისთვის შვიდბალიანი სისტემის გამოყენება მონაცემთა კონტინუუმს სამ ინტერვალად ყოფს: 0-დან 3-მდე ემოციური სუბ-რეაგირება, 3-სა და 4-ს შორის ოპტიმალური ემოციური რეაგირება და 4-დან ზემოთ ჭარბი, ჰიპერ-რეაგირება. ემოციური რეაგირების ამგვარი დაყოფა უფრონება ემოციის ცნობილ მოტივაციურ მოდელებს, სადაც შიში და შფოთვა მიღწევის მოტივაციის ერთერთ მნიშვნელოვან მდგრებლად განიხილება [15][24][25].

ცხრილი №1-ში ასახულია შიშისა და შფოთვის ჯამური ინტენსივობები შიშის ხუთივე განხომილებისთვის, როგორც საკონტროლო, ისე ძირითად ჯგუფებში.

	ცდის №	EB	IA	SB	ZB	KZ
დეპილი	33	3.3	3.1	2.8	3.0	2.5
ეთნიკური უმცირესობა	31	3.0	3.0	2.4	3.2	2.5
საკონტროლო ჯგუფი	60	3.2	3.3	2.7	3.3	2.3

ცხრილიდან ჩანს, რომ მონაცემთა უმეტესობა ემოციის ოპტიმალური რეაგირების ინტერვალშია მოქცეული. მიუხედავად ამისა, ოპტიმუმიდან გადახრის გარკვეულ ტენდენციების ანალიზი მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია. მონაცემთა საერთო სურათიდან, ამ თვალსაზრისით, ყურადღებას SB (სოციალური შიში) და KZ (შიშის სხეულებრივი ნიშნები) სვეტები იპყრობს. მონაცემების მიხედვით, სამივე ჯგუფის მოზარდები სოციალური შიშებსა (SB) და შიშის სხეულებრივ გამოხატვას (KZ) ნაკლებად ავლენენ. მაგრამ თუ მოტივაციური თეორიების კონტექსტში გავიაზრებთ ამ დაბალ, ერთი შეხედვით ოპტიმისტურ შედეგს, მათში ჰიროვნული განვითარებისა და სოციალური ადაპტაციის რისკაქტორები შეიძლება დავინახოთ. კერძოდ, სოციალური შიშის ნორმაზე დაბალი მაჩვენებელი (სვეტი SB) სოციალური არაკომპეტენტურობის ერთერთი მასასითებელია. შესაბამისად, საქართველოში მცხოვრებ მოზარდებში გამოვლენილი სოციალური შიშის დაბალი ინტენსივობა შეიძლება განვიხილოთ სოციალური ქცევის იმპულსურობის რისკის მაჩვენებლად. ამასვე გვიჩვენებს შიშის სხეულებრივი (სომაზო-ვეგეტაციური) გამოხატვის მაჩვენებლების აგრეთვე დაბალი ინტენსივობა (იხ. სვეტი KZ). იმპულსურობას უკავშირდება საკვლევი ჯგუფების მოზარდებთან ემოციაზე მოტორული რეაგირების სიჭარბის ტენდენცია.

სამივე ჯგუფში გამოვლენილი ტენდენციების დიდი მსგავსება გვაფიქრებინებს: საქართველოში მცხოვრები მოზარდების სუბკულტურა (და, შესაძლოა, მთელი საზოგადოებაც) ტოლერენტულია სასკოლო სტრესორებზე პასუხად მოტორული და იმპულსური სოციალური ქცევების მიმართ. შესაბამისად, სოციალური და სხეულებრივი შიშის სუბსკალებზე გამოვლენილი ეს არასპეციფიური გადახრა დომინანტურ სუბკულტურის გავლენას შეიძლება მიეწეროს და დაკალიფიცირდეს, როგორც ეთნიკურად ქართველი მოზარდების აუტენტური ემოციური პროფილი.

გარდა ამისა, მარგინალობის და ამ რისკის არმქონე მოზარდებში ჰოტენციურ სტრესულ სიტუაციებზე რეაგირების გამოვლენილი მსგავსი ტენდენციები—იმპულსური ქცევისკენ

მიღრეკილება საქართველოს მუდტიეთნიკურ და სოციალური სტატუსით დაპირისპირბულ საზოგადოებაში შეიძლება შეფასდეს, როგორც გარკვეული საფრთხე ამ ჯგუფების მშვიდობიანი თანაარსებობისთვის. ჩვენი აზრით, საქართველოში მცხოვრებ მოზარდებში გამოკვეთილი ამ ტენდენციის საფუძველი ქართველი მოზარდების მიერ სოციალური გარემოში არსებული შიშის აქტივატორების – სოციალური საფრთხეების შეუფასებლობა და სხეულგბრივი იმპულსების – შიშის სხეულებრივი ნიშნების შეუმნევლობა/შეუფასებლობა. რაც თავის მხრივ მაჩვენებელია ამ მიმართულებით ქართველი მოზარდების დაბალი რეფლექსის დონის და საქართველოში მცხოვრები მოზარდების ემოციური რეგულაციისთვის საჭირო რესურსის დეფიციტის.

ამ მონაცემებით, აგრეთვე, შესაძლებელია იდენტიფიცირდეს ძირითადი საკვლევი ჯგუფების შესატყვისი პოპულაციის (ეთნიკურ უმცირესობათა და დევნილთა) ასაკობრივად ვალიდურ სტრუსორებზე (სკოლა, ოჯახი, თანატოლები) ემოციური რეაგირების სპეციფიური პროფილები:

ა) დევნილი მოზარდები, საკონტროლო ჯგუფებისგან განსხვავებით ავლენენ მომავალზე ორიენტირებული საფრთხეების მიმართ შედარებით დაბალი ინტენტენსივობის განცდას ($ZB=3.02$). ეს შეიძლება აისხას „დევნილობის მდგომარეობისთვის“ დამახასიათებელი სპეციფიკით: აწმოს აქტუალური და მწვავე პრობლემები მომავლის რეფლექსისთვის ნაკლებ რესურსს ტოვებს.

ბ) ეთნიკური უმცირესობისთვის შიშის დემენსიებიდან ყურადღებას ემოციური მგრძნობელობისა და მე-ს დევალგაციის სკალებზე შიშის ინტენსივობის ქვედა ზღვრული მაჩვენებლები ($ZB=3.07$ და $IA=3.05$) იქცევს. შიშის განზომილების სკალათა განმარტების მიხედვით მე-ს დევალგაციის მაჩვენებლის დადაბლების ტენდენცია საკუთარ თავში ზედმეტ თვითდაჯერებულობას უკავშირდება. იგივე ტენდენცია ემოციური მგრძნობელობის სკალაზე სხვათა და საკუთარი ემოციების წვდომის სისუსტის გამოვლინებაა. ამ ორი პარამეტრის ერთობლიობა ეთნიკურად სომეხი მოზარდების ეგოცენტრულობისა და ასაკობრივი გარემოდან მათი ემოციური იზოლაციის, გაუცხოვების პრობლემას უნდა ქმნიდეს.

მარგინალურობის რისკის მქონე ჯგუფების ემოციური პროფილების სუბსკალების არა მაღალი, არამედ დაბალი მაჩვენებლები ამ ჯგუფების წინაშე მდგომი რეალური პრობლემების სპეციფიურობიდან გამომდინარე – ლტოლებილთა შემთხვევაში მათი განუსაზღვრელი და დაუცველი უახლოესი მომავალი, ხოლო ეთნიკური უმცირესობებისათვის – განსხვავებულ ძირითად კულტურასთან ადაპტაციის საჭიროება – შეიძლება შეფასდეს როგორც პარადოქსული. ჩვენი აზრით, ამ ჯგუფების დაბალი მაჩვენებლები ფსიქიკური თავდაცვითი გამოვლინებაა და ფსიქიკური ჯანმრთელობის რისკის შეფასების თვალსაზრისით მათი შინაარსობლივი მახასიათებლებია წარმოადგენს.

როგორც მეთოდის აღწერისას იყო მითითებული, SAT-ით ინფორმაციას ვიღებთ არამარტო მოსწავლისთვის დამახასიათებლი ემოციური პროფილის სპეციფიკური თავისებურებების შესახებ, არამედ გამოვლენილი მდგომარეობის მიზეზების ან/და იმ სტრუსორების შესახებ რომელის დაძლევაზეც არის მიმართული შიშის ემოციური რეაქცია. ქვემოთ მოყვანილი ცხრილები (№2 №3 №4 №5 №6) გვაძლევს სრულ სურათს როგორც თემათა ოთხი ძირითადი ბლოკისთვის (მასწავლებლი, სასწავლო პროცესი, სასწავლო ჯგუფი, ოჯახი), ისე ამ ბლოკებში შემავალი ცალკეული მიზეზისთვის.

	ცლისამირთის რაოდენობის %	გეოლოგიური გიგანტის დაპარტიკულარიზაციის %	ლანდშაფტის %	მარინური გეოლოგიური გიგანტის %	გამსახულების %	გონიერების %	დაკავშირებული გეოლოგიური გიგანტის %	დაბადების %
დეპილი	33	52.1	16.6	14.5	6.0	8.1	1.5	16.5
ეთნიკური უმცირესობა	31	46.4	10.6	6.4	4.8	1.6	-	11.6
საკონტროლო ჯგუფი	60	61.6	22.0	13.1	6.6	7.0	1.5	18.6

ცხრილი №2. (10-ვე ბარათის ერთად) მასწავლებლის პერსონასთან დაკავშირებული მიზეზების %-ული მაჩვენებლები სამივე სამიზნე ჯგუფისთვის.

	ცლისამირთის რაოდენობის %	ინტენსიური უმცირესობა %	საცდელი სამართლი %	სამართლი დაგენერაციის %	სამართლი დაგენერაციის %	გონიერების %	დაკავშირებული გეოლოგიური გიგანტის %	დაბადების %
დეპილი	33	40.3	32.1	16.4	21.2	1.2	22.2	
ეთნიკური უმცირესობა	31	38.4	23.6	7.7	21.6	-	18.3	
საკონტროლო ჯგუფი	60	36.7	19.7	7.8	24.2	1.3	18	

ცხრილი №3 (10-ვე ბარათის ერთად) გაკვეთილის პროცესთან დაკავშირებული მიზეზების %-ული მაჩვენებლები სამივე სამიზნე ჯგუფისთვის

	ცლისამირთის რაოდენობის %	ალიარების დაკარგებები %	ბარიტუმინატურის %	ეპიკლინური გეოლოგიური ვაკეები %	ბარიტუმინური გეოლოგიური ვაკეები %	ბარიტუმინური გეოლოგიური ვაკეები %	მულ
დეპილი	33	23.9	21.5	1.8	12.4	14.8	14.9
ეთნიკური უმცირესობა	31	24.5	18.7	1.3	6.8	11.6	12.6
საკონტროლო ჯგუფი	60	17.8	19.2	1.3	9.2	13.	12.1

ცხრილი №4. (10-ვე ბარათის ერთად) სასწავლო ჯგუფთან დაკავშირებული მიზეზების %-ული მაჩვენებლები სამივე სამიზნე ჯგუფისთვის

	ცლისამიზოს რიცხვებისგან	ნდობების დაპარაგავი	ლანგება	ვიზუალური დასჯა	უფლების აქტი	აპრძლება	სულ
დევნილი	40	21.8	5.4	2.4	3.9	6.6	8.1
ეთნიკური უმცირესობა	31	20	4.2	1.3	1.9	2.2	5.9
საკონტროლო ჯგუფი	60	17.	3.5	1.8	1.7	1.8	5.2

ცხრილი №5 (10-ვე ბარათის ერთად) ოჯახთან დაკავშირებული მიზეზების %-ული მაჩვენებლები სამივე სამიზნე ჯგუფისთვის

	ცლისამიზოს რიცხვებისგან	მასშავლებლის გლობა	გაკვეთილის გლობა	სასწავლის ჯგუფის გლობა	(ოჯახის გლობი)
დევნილი	40	16.5	22.2	14.9	8.0
ეთნიკური უმცირესობა	31	11.6	18.2	12.5	5.9
საკონტროლო ჯგუფი	60	18.6	17.9	12.1	5.2

ცხრილი №6. სამივე სამიზნე ჯგუფისთვის სკოლის შიშის ოთხივე ბლოკში გაერთიანებული მიზეზების ჯამური % მაჩვენებლებული თითოეულისთვის ცალ-ცალკე და მთლიანად, ოთხივე ბლოკის ერთად.

წარმოდგენილი ცხრილებიდან ჩანს, რომ სასწავლო პროცესი მოსწავლეთა დომინანტური სტრუქტურია სამივე საკვლევი ჯგუფისთვის. თუმცა სასწავლო პროცესზე რეაქცია ყველაზე გამოკვეთილია დევნილთა ჯგუფში (22,24%), რაც აღნიშნულ სამიზნე ჯგუფში პოსტტრავმატული სტრუქტის ერთერთ გამოვლინებად შეიძლება მივიჩნიოთ.

მიზეზეთა აქტუალობის თვალსაზრისით მეორე ადგილს მასწავლებლის თემატური ბლოკი იკავებს. ამ ბლოკში განსაკუთრებულ ყურადღებას საკონტროლო ჯგუფის, ეთნიკური ქართველების მონაცემი იმსახურებს. მათთვის მასწავლებელი ისეთივე ძლიერი სტრუქტურია როგორც სასწავლო პოცესი. ეს თავისებურება, სავარაუდოდ იმის მაჩვენებელია, მარგინალობის რისკის არმქონე მოზარდებისთვის მასწავლებელის პერსონა სასკოლო პროგრამის მოთხოვნებთან ასოცირდება და მხოლოდ ამ პროგრამული მოთხოვნების ნაწილად აღიქმება. ძირითად სამიზნე ჯგუფებში, საკონტროლო ჯგუფისგან განსხვავებით, მასწავლებელის როგორც სტრუქტურის აქტუალობა მნიშვნელოვნად მცირდება. შემცირების ეს ტენდენცია გვაფიქრებინებს, რომ მასწავლებელი ძირითადი საკვლევი ჯგუფების მოსწავლეთათვის გარკვეული ემოციური რესურს-ფაქტორია. კერძოდ, ნაციონალური უმცირესობის ჯგუფისთვის იგი შესაძლებელია იყოს

ეთნიკური იდენტობის განმამტკიცებელი ფაქტორი, ხოლო დევნილთა ჯგუფისთვის მასწავლებელი ასრულებდეს სოციალური ჩართულობის ხელშემწყობი აგენტის როლს.

4. პვლევის შედეგების ამოსაგალი დებულებები და განზოგადებული დასკვნები

კვლევაში შესწავლით სასკოლო შიშების მაჩვენებლები და სკოლის გარემოსთან დაკავშირებული სუბიექტური მნიშვნელობები მარგინალობის რისკის და ამ რისკის არმქონე მოზარდებით. მარგინალობის რისკის მქონე სამიზნე ჯგუფი წარმოდგენილია ლტოლვილი და ნაციონალურ უმცირესობაში მყოფი მოზარდებით, მარგინალობის რისკის არმქონე საკონტროლო ჯგუფი კი ქართველი მოზარდებით საშუალო სოციალურ-ეკონომიკური სტატუსის მქონე სრული ოჯახებიდან.

მიღებული შედეგები მოზარდების ფსიქიკური ჯანმრთელობის რისკების იდენტიფიცირებისა და შეფასების თვალსაზრისით გაანალიზდა:

– მონაცემთა დამუშავებისას შიში, შფოთვა, მდელვარება და სხვა უსიამოვნო გრძნობები მიღწევის მოტივაციის ერთეული მნიშვნელოვან მდგრელად განიხილება (კვლევის მეთოდოლოგია).

ამ ხედვის შესაბამისად და კვლევის მეთოდის გასაღებზე დაყრდნობით, დეზადაპტურად არის შეფასებული შიშისა და შფოთვის არა მარტო საშუალოზე მაღალი, არამედ მნიშვნელოვნად დაბალი მაჩვენებლები.

– შერჩეული საკვლევი ჯგუფების მონაცემთა შედარებითი ანალიზი იმ სპეციფიურ მოთხოვნებთან დაკავშირდა, რომლებსაც აქტუალური გარემო მოზარდთა აღნიშნულ ჯგუფებს რეალურად უყენებს. კერძოდ: ლტოლვილთა შემთხვევაში – მათი განუსაზღვრელი და დაუცველი უახლოესი მომავალი, ხოლო ეთნიკური უმცირესობებისათვის – განსხვავებულ ძირითად კულტურასთან ადაპტაციის საჭიროება. კერძოს მომხრივი ზემოქმედების ბუნებიდან გამომდინარე, გარემოს მოთხოვნათა ასახვისა და ქმედების დიფერენცირებულობის მეტი ხარისხი მიჩნეულია ფსიქიკურ ჯანმრთელობისა და ადაპტური ფუნქციონირების ინდიკატორად.

აღნიშნულ დებულებებზე დაყრდნობით დასკვნები შერჩეული ჯგუფების როგორც მსგავსი ისე განსხვავებული მონაცემების საფუძველზე გაკეთდა. კერძოდ:

პროექციულ დისკურსში მარგინალობის რისკის და ამ რისკის არმქონე მოზარდებში გამოვლენილი შიშისა და შფოთვის მაჩვენებლები, აგრეთვე მათში ასახული სასკოლო გარემოს სუბიექტური მნიშვნელობები მოზარდის ფსიქიკური ჯანმრთელობის რისკების იდენტიფიცირებისა და შეფასების თვალსაზრისით ვალიდური კრიტერიუმები აღმოჩნდა.

1. კრიტერიუმთა მსგავსების მიხედვით საგულისხმო აღმოჩნდა მოზარდთა სამიერ ჯგუფებში შიშის სოციალური და სხეულებრივი ნიშნების სკალებზე გამოვლენილი სუბ-ნორმალური მაჩვენებლები.

- ეთნიკური უმცირესობის, დევნილი და ამ პრობლემების არმქონე მოზარდების ჯგუფში შიშისა და შფოთვის ნორმატიული მაჩვენებლების დადაბლების გამოვლენილი საერთო ტენდენცია საქართველოში მცხოვრებ მოზარდებში მაჩვენებელია საზოგადოების გავლენითა და მოზარდების სუბკულტურით მხარდაჭერილი ჭარბი იმპულსურობისა. შესაბამისად, ეს არასპეციფიკური გადახრა დომინანტი სუბკულტურის გავლენას უნდა მიეწეროს და კვალიფიცირდეს, როგორც ეთნიკურად ქართველი მოზარდების აუთენტური ემოციური პროფილის მნიშვნელოვანი მახასიათებელი.
- სამიერ ჯგუფის მოზარდებში სოციალურ საფრთხეთა შეუფასებლობის და შიშის სხეულებრივი ნიშნების შეუმნევლობისაკენ გამოკვეთილი მიღრეკილება სოციალურ

ურთიერთობათა ობიექტივაციის და თვითრეფლექსიის უნარის დეფიციტად შეიძლება მივიჩნიოთ.

- აღნიშნული სკალების სპეციფიკიდან გამომდინარე, ნორმატიული მაჩვენებლების და ჭარბი იმპულსურობის მსგავსი ტენდენციები საქართველოს მრავალეთნიკურ და სოციალური სტატუსით დაპირისპირებულ საზოგადოებაში მათი მშვიდობიანი თანაარსებობისთვის გარკვეულ რისკფაქტორად შეიძლება შეფასდეს.
2. კრიტერიუმთა განსხვავების თვალსაზრისით მნიშვნელობის მქონე აღმოჩნდა მარგინალიზაციის რისკის მქონე ჯგუფებში გამოვლენილი განსხვავებული ემოციური პროფილები. კერძოდ,
- დევნილი მოზარდების ჯგუფისთვის დამასხასიათებელი აღმოჩნდა მომავალთან დაკავშირებული შიშების სიმცირე, რაც მიანიშნებს მათ სამომავლო რეალური პრობლემების გათვალისწინებით საკუთარი პერსპექტივის შეფასებისა და დადაგეგმვისაგან თავის არიდებას.
  - ნაციონალური უმცირესობის ჯგუფებში გამოვლენილი ჭარბი თვითდაჯერებულობა და სხვების ემოციებზე ორიენტირებულობის ნაკლებობა მიუთითებს დომინანტ კულტურასთან მორგების რეალური საჭიროების პირობებში, ამ მორგების განხორციელების სირთულეს.
- დევნილი და ეთნიკური უმცირესობის მოზარდებში გამოვლენილი შინაგანი ტენდენციები, ამ ჯგუფების წინაშე მდგომი რეალურ პრობლემათა სპეციფიკურობასთან (ლტოლვილთა შემთხვევაში მათი განუსაზღვრელი და დაუცველი უახლოესი მომავალი, ხოლო ეთნიკური უმცირესობებისათვის – განსხვავებულ ძირითად კულტურასთან ადაპტაციის საჭიროება) არათანმხედრი ხასიათისაა. ეკოსისტემაზე ორიენტირებული თეორიებისთვის ეს პარადოქსალურია. შესაბამისად, მარგინალობის რისკის მქონე ჯგუფების ემოციურ პროფილთა პარადოქსულობა ამ ჯგუფების ფსიქოლოგიური თავდაცვის გამოვლინებად უნდა მივიჩნიოთ. ხოლო, ფსიქოლოგიური რისკების შეფასების თვალსაზრისით ისინი შინაარსობლივ მახასიათებლად შეიძლება განვიხილოთ.

სასკოლო გარემოში შიშის აქტივატორებისთა სუბიექტურ მნიშვნელობათა კვლევის ნაწილში საგულისხმო განსხვავება გამოიკვეთა საკონტროლო ჯგუფისა და მარგინალობის რისკის მქონე ორი ჯგუფის მონაცემებს შორის. ეს განსხვავება უკავშირდება საკონტროლო და ძირითადი ჯგუფების მიერ მასწავლებლის განსხვავებულ შეფასებას და მის მიმართ განსხვავებულ მოლოდინებს. კერძოდ, მარგინალობის რისკის არმქონე მოზარდებისთვის მასწავლებელის პერსონა სასწავლო პროგრამის მოთხოვნებთან ასოცირდება და მხოლოდ ამ მოთხოვნების ნაწილად მოიაზრება. ძირითად სამიზნე ჯგუფების მოსწავლეთათვის კი მასწავლებელი გარკვეული ემოციური რესურს-ფაქტორია: ნაციონალური უმცირესობის ჯგუფისთვის იგი შესაძლებელია ასრულებდეს ეთნიკური იდენტობის განმამტკიცებელის ფუნქციას, ხოლო დევნილთა ჯგუფისთვის ასრულებდეს სოციალური ჩართულობის ხელშემწყობი აგენტის როლს.

ვინაიდან საზოგადოების ფსიქიურ ჯანმრთელობაზე ზრუნვა ეფუძნება არა იმდენად ავადმყოფ ინდივიდთა მკურნალობას, რამდენადაც ადამიანთა დიდი ჯგუფების ჯანმრთელობის დარღვევის პრევენციას/ჯანმრთელობის შენარჩუნებას მიღებული შედეგები გასათვალისწინებელია, როგორც თითოეულ ინდივიდის, ისე მთლიანად საზოგადოების ჯანდაცვისა და განათლების პოლიტიკაში.

ლიტერატურა:

1. აბულაძე თ., კოტეტიშვილი ი., ლორთქიფანიძე ნ., შოტარავა მ. „სამყარო ჩვენი სახლი“. გაეროს ბავშვთა ფონდი. 2003.
2. ბერეკაშვილი დ., ცხვედაძე ნ. ემოციის მართვის ტრენინგი და უზნაძის თეორიის მეთოდოლოგიური საფუძვლები. „მაცნე“ 2008.

3. მაყაშვილი ქ., ჯანიაშვილი ქ. მოზარდობის სანის თავისებურებები და ფსიქოლოგიური კეთილდღეობის პრობლემა. საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე, თბილისი 2007. №1.
4. მაყაშვილი ქ., ახალი საგანმანათლებლო ტექნოლოგიები – ფსიქოსოციალური რისკ-ფაქტორების ჯანმრთელობასთან თავსებადი აღტერნატივა, სამუცნიერო ჟურნალი “ლოგოსი” 2008 №5.
5. იმედაძე ნ., ჯაფარიძე მ., წერეთელი მ. მოზარდებთან სტრესის დაძლევის სტრატეგიების კვლევა ომის შემდგომ პერიოდში. კრებული „ფსიქოლოგია“ XXI ტ. თბილისი. 2009.
6. იმედაძე ნ., ქსოვრელიშვილი ლ. სტრესის დაძლევის სტრატეგიები. ფსიქ. ინსტიტ-ის შრომები ტ. XIX 2004.
7. სარჯველაძე ნ., ბებერაშვილი ზ., ჯავახიშვილი დ., მახაშვილი ნ., სარჯველაძე ნ. „ტრამვა და ფსიქოლოგიური დახმარება“. ადამიანის რესურსების განვითარების ფონდი, თბილისი, 2000.
8. ჩხარტიშვილი შ. სოციალური პრესტიჟის განვითარება გარდამავალ ასაკში. მაცნე 1971. №3.
9. უზნაძე დ. შრომები, V ტ., ბავშვის ფსიქოლოგია. თბილისი. 1967
10. უზნაძე დ., ზოგადი ფსიქოლოგია. თბილისი. 2004.
11. უზნაძე „შენიშვნების რვეული“ მაცნე – ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია №2 1988.
12. ცხვედაძე ნ., ბერეგაშვილი დ. ემოციის, როგორც ფსიქიკური პროცესის მიმართ დამოკიდებულება და მისი როლი მიზანშეწონილი ქცევის ორგანიზაციაში. „ფსიქოლოგია“ XXII ტ. კრებული, თბილისი. 2010.
13. ცხვედაძე ნ., ბერეგაშვილი დ. იძულებით ადგილნაცვალ მოზარდებთან სკოლის შიშებისა და შფოთვის თავისებურებების კვლევა. საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე, თბილისი, 2009. №1
14. ცხვედაძე ნ., მაყაშვილი ქ. წინასწარი მონაცემები შ თ -ის ტესტის ადაპტაციისთვის. კრებული. „ფსიქოლოგია“ XXI ტ. თბილისი 2009.
15. Аронсон Э., Т. Уилсон, Р. Эйкерт, Психологические законы. Поведение человека в социуме. Санкт-Петербург. Москва. 2002.
16. Краинг Греис. Психология развития. 7- е международ. издание. «Питер». 2000.
17. Ериксон Э. – Идентичность: юность и кризис. М., 1996
18. Ериксон Э. Детство и Общество. Университетская книга. С-Петербург. 1996
19. Ньюком Т. – Развитие личности ребенка. М., СПБ, 2003.
20. Стефаненко Т. Г. – Социально-психологические аспекты изучения этнической идентичности. 1999.
21. Кэрол Э. Изард – „Психология Эмоций“. Санкт – Петербург 2000.
22. Яковлева Э. А - „Эмоциональные механизмы личностного творческого развития“, „Вопросы Психологии“ 1997.
23. X. Хекхаузен Мотивация и деятельность. Т. 1 М. 1986 с. 109–112; 244-267; 144
24. X. Хекхаузен Мотивация и деятельность. Т. 11. М, 1986 с. 268-289
25. Aronow, Edward, Kim Altman Weiss, and Marvin Reznikoff. A Practical Guide to the Thematic Apperception Test: The TAT in Clinical Practice. Philadelphia, PA: Taylor and Francis, 2001.
26. Daniels Carla, Religious Beliefs and Psychological Well-being. APA, 2006.
27. Imedadze N., Ksovrelasvili L. "Study of coffing Strategies in Georgian Abolescent" 11 European conference on developmental psychology, Milano. 2003.
28. Kipiani G., Burduli N., Tskhvedadze N. Components of Social Identities of Political Activition in Ethnic Minority Youth. Conference on Caucasus Studies:Migracion _Society_Language. Sweden. <http://195.178.225.22/CSms//Cauc studies Conf08 apstraqts.pdf>
29. Spielberger C.D. O'Heil H.F., Hansen, D.N. Anxiety, drive theory, and computer assisted learning – In: B.A. Maher (ed) Progress in Experimental Personality Research. N.Y. 1972.
30. Spielberger C.D (ed). Anxiety and Behavior. N.Y. 1966
31. Phinney I. Ethnic identity in Adolescents and Adults: Review of research // Psychological Bulletin, 1990, Vol. 108(3).
32. Plutchik R., Emotion: A Psychoevolutionary Synthesis. New York, Randon House, 1962.
33. Tajfel H. Turner I. C. – The Social Identity Theory of Intergroup Behavior // Psychology of Intergroup Relations. Ed. by S. Worchel, W. Q. Austin. Chicago: Nelson – Holl, 1986.
34. Jensen P. and Shaw J. Children as victims of war, Current Knowledge and Future Research Needs, Journ. of Amer. Academy of Child and Adolescent psychiatry, 32, 697-700.
35. E.Husslein. Der Schulangst-Test (SAT). Gottingen. Toronto. Zurich. 1978.

K.Makashvili, N.Tskhvedadze
Paradox of School Discourse in Adolescents with Marginality Risk

Resume

The purpose of this empirical research is to evaluate mental health risks, in a wide socio-cultural context, for specific groups of adolescents living in Georgia. The adolescents covered by the research were of pre- pubertal age. School discourse was analyzed using the narratives based on a specific stimulus material.

The research aimed to reveal similarities and differences in the contents reflected in school fears in the groups of adolescents with and without marginality risk, i.e. adolescent refugees, and adolescents in national minorities versus Georgian adolescents with a typical social-economic status.

During data processing fear and anxiety were considered as one of the important components of achievement motivation; accordingly, the indexes of fear and anxiety above and significantly below the norm were evaluated as the signs of maladjustment.

Find below the results of the given research:

1. Similarly to both target groups, the control group did not show high levels of fear or anxiety. Sub-normal indexes of fear and anxiety are interesting in terms of the deviation from the normative indexes, which can be related to the excessive tendency of spontaneity, supported by the culture.
2. Reactions of the control group and adolescents with marginality risk to the valid meanings of their mezzo system (educational process, teachers, peer group, family), show both similarities and differences. Emotional reactions that are similar in both groups represent sub-normal manifestations of the adolescents in the control group. This means, that adolescents with marginality risk are close to the authentic group of adolescents that are the bearers of Georgian culture (or try to overcome their marginality) in terms of non-optimal, non-adaptive manifestations of the given culture (subnormal index of social fear and its body manifestation).
3. The indexes of the emotional profile, which distinguish marginality risk groups from the control group, are of a particular character:

According to the data, the group of refugee adolescents shows the subnormal index of future oriented fear, which implies that this group is more confident about the future.

The group of national minorities tends to lower the self devaluation index. It also shows decreased indexes on the scale of emotional sensitivity, which indicates a deficit of insight into one's own feelings as well as the feelings of other people.

4. A paradoxical character of the marginality risk groups' emotional profiles, given the specificity of real problems facing these groups (indefinite and insecure near future for refugees and the need to adapt to a different local culture for ethnic minorities), indicates hyper compensatory character of their emotions and makes it possible to consider them as content characteristics in the evaluation of mental health risks.